

УДК 821.161.2

А. Печарський

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І СУЧАСНІСТЬ: У ДІАЛОГІЧНОМУ ЗАДДЗЕРКАЛЛІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЕТЮДУ „СЛПЕЦЬ”

Досліджується проблема амориністики та едіпового комплексу в психологічному етюді «Сліпець» Лесі Українки, написаний як відгук на однойменний твір О. Кобилянської. Методологічний інструментарій охоплює здобутки богословського та психоаналітичного підходів у сфері психології творчості, зокрема інтерпретації З. Фрейда, Ш. Ференци, Е. Фромма, Ж. Лакана та ін.

Ключові слова: едіпів комплекс, проєктивна ідентифікація, перенесення, терапевтичний альянс, образи-символи, «діалогічні твори», сучасність.

Волею долі судилося Лесі Українці покласти свою жертвну жіночу любов, зранену тілесними недугами і життєвими негараздами, на вітвар українському народові – в його духовних пошуках «Шляху, Істини і Життя». Але, на лихо, деякі сучасні газетярі й закулісні «літературознавці» воліють розглядати особистісно-індивідуальні виміри цієї любові у статусі нетрадиційної орієнтації, мотивуючи свої міркування інтимними і задушевними листами Лесі Українки до О. Кобилянської.

Якщо уважно дослідити художню й епістолярну спадщину Лесі Українки, то стане зрозуміло: подібні думки і погляди радше віддзеркалюють любов і її розлад у нашому сучасному суспільстві, ніж інтимні параметри особистості митця. Бо крізь призму ринкових відносин між людьми, де все має свою ціну і матеріальний вимір, важко доглядіти в коханні інші, невидимі, духовні цінності. З гіркотою слів Е. Фромма зауважував: «Жодний об'єктивний спостерігач не піддасть сумніву тому, що любов – братська, материнська, еротична – зустрічається у нашому житті порівняно рідко, і що її місце займають різновиди псевдолюбві, які насправді представляють собою форми її розпаду» [10, 155–156]. Від цього не можна просто відмахнутися: мовляв, у словах

американського психоаналітика відчувається іронічна посмішка. Навпаки, люди більше зусиль докладають, щоб здаватися, – ніж бути. А на облагородження внутрішніх душевних порухів у житті майже не залишається часу.

«Душі ніхто не бачить, а чує – не кожний» [8, VII, 195]. Таким епіграфом Леся Українка розпочинає психологічний етюд «Сліпець» (1902), написаний як своєрідний відгук на однойменний твір О. Кобилянської. А завершує словами ліричного героя до сестри милосердя: «Але й краса і розкіш не буде краща, не буде розкішніша, ніж та душа, що ми слухали обоє, як були невидючими <...> Я не маю костура, щоб дати тобі, але я дам с е б е, такого слабкого, як я тепер, – чи приймеш?..» [8, VII, 200].

Неважко впізнати у внутрішньому монолозі авторське звернення до своєї кращої подруги О. Кобилянської. І тоді з контексту напрошується запитання: чию душу могли слухати обидві письменниці? Відповідь приховується у попередніх словах персонажа: «А може, ми... ми обоє, я і сестра, таки побачимо... побачимо й о г о... „сонечко наше боже, святе!”» [8, VII, 199]. І тут стає зрозуміло, що «сліпець» – це авторів особистісно-любковий відголос Ісусової молитви, своєрідний Символ віри. Адже первісне значення слова символ (від грец. σύμβολον – знак, прикмета) означає «невидимий зв'язок». У давні часи був звичай: коли люди розставалися, вони відламлювали частину якогось зображення на печатці чи монеті й кожний брав із собою половинку як талісман їхнього нероздільного життя. Так і персонажі-прототипи в «діалогічних» творах Лесі Українки й О. Кобилянської символічно відламлюють на дві половини сестринську любов, сходячись у своїй «сліпоті» крізь космічну глибину Ісусової молитви.

Прикметно, коли учні, побачивши сліпонародженого, спитали Господа: «Учителю, хто згрішив: він чи батьки його, що сліпим народився? Ісус відповів: Ні він не згрішив, ні його батьки, але щоб виявилися на ньому Божі діла. Доки є день, потрібно, щоб ми робили діла Того, Хто Мене послав; надходить ніч, коли ніхто не зможе робити. Поки Я є у світі, – Я Світло для світу!» [1, Ін. 9: 2–5]. «Сліпота» є символом Божого одкровення, про що свідчить подорож апостола Павла у Дамаск.

Цей біблійний екзистенційний аспект проливає світло і на сучасну незрячість стосовно феномену сестринської любові між Лесею Українкою й О. Кобилянською, що віддзеркалювалась у їхніх епістолярно-художніх діалогах. Нариси «Сліпець» О. Кобилянської й однойменний етюд Лесі Українки є і духовним розділенням обох творчих доль, які досягають певної гармонії у своїй «сліпоті», що символізує не тільки недугу чи нужденний стиль життя, але й увнутрішнення, непорозуміння із «зрячим» світом. Як цей «ліричний діалог» українських письменниць нагадує факт із життя Діогена, який у білий день ходив із ліхтарем по базарі, а коли його запитували, що він робить, отримували відповідь: «Шукаю людей!»

У художньому й епістолярному зв'язках творів Лесі Українки і Кобилянської постає вагома проблематика з психоаналітичного аспекту, а саме: межі реальних і художньо-поетичних граней любові письменниць у трансфері (перенесенні).

Надто багато пов'язувало у творчому житті письменниць, щоб обширніше висвітлити це питання. «Нехай мій хтосічок дорогий вибачить, що хтось не зараз йому відписав <...> хтось чорненький далеко ліпше опише, коли побачить, але хтось білий дозволив собі вказати ф а к т и ч н у помилку. Тільки, може, хтось так не хоче, то нехай напише, можна олівець витерти гумою, а як хтось так хоче, то можна й атраментом перекреслити. Нехай про те напише або моїй мамі, або мені, як йому догідно... Хоч ведмідь (так називали обидві письменниці О. Маковея. – *А. П.*) „Сліпця” не зрозумів, то ще то не значить, аби й ніхто не міг зрозуміти» [8, XI, 345–346], – писала до своєї подруги Леся Українка, розділяючи згодом любовну драму О. Кобилянської з О. Маковеєм, який вважав буковинську письменницю надто творчою натурою для подружнього життя, розміреного повсякденною працею і домашнім затишком. І взагалі для сімейного вогнища за його традиційним уявленням потрібна була ще «логіка борщу» й «аргументи вареників», що ніяк не вписувались у фемінізм О. Кобилянської.

У подібній ситуації застосовувати термін «негативний едіпів комплекс» (суто у фрейдівському розумінні) стосовно дуже інтимних і задушевних листів Лесі Українки до О. Кобилянської –

це те ж саме, що загальну фізичну втому називати астеничним неврозом, звичайний кашель – плевмонією, а головні болі – менінгітом, які є тільки зовнішнім проявом відповідних захворювань. Адже насправді ціла низка інтимних епістолярних слів Лесі Українки: «хтось», «хтосічок», «хтось чорненький» (а також з інших листів: «наша дитинка», «татарчатко», «біленька мама») – недостатні з величезної маси різнорідних «симптомів» негативної фази едіпового комплексу і можуть ввести в діагностичну оману, коли сфокусовувати залишкову увагу на їхньому сексуальному елементі адаптації, ігноруючи більш важливі емоційно-духовні аспекти. Слушно зауважував угорський психоаналітик-фрейдист Ш. Ференці: «Майже усі діти бавляться в „дочки-матері”, ставлячи себе на місце батьків тієї ж з ними статі. Але в реальності мріють про ніжність, головним чином – материнську» [9, 470].

Відповідні ліричні струни епістолярного висловлювання Лесі Українки радше викликані потребою в материнській теплоті, ніж еротичним забарвленням до адресата. Це значною мірою вмотивовується і похмурими сторінками особистого життя поетеси. За спогадами рідної сестри Ольги Косач, Леся не раз віддавала своїй простосердечній молитві дитячий біль, завданий матір'ю. Адже, порівнюючи Лесю із Мишком, Олена Пчілка казала, що «Міша – вродливий, розумний і цікавий», а «Леся – негарна, дурна і замкнута». Насправді було зовсім інакше. Олена Пчілка у суворох глибинах власного сімейного виховання не любила „дитячих книжок”, вважаючи, що їхні надумані банальні сюжети лише псують людині смак.

І не дивно, що Лесина душа змалку горнула до рідного дядька М. Драгоманова, відчуваючи справжню підтримку і любов. На якому сексуальному об'єкті сфокусувалося лібідо поетеси – можна здогадуватися. Але, звісна річ, відповідні дослідження на основі біографічних і творчих матеріалів стануть лише сізифовою працею. Єдине, що можна з певністю стверджувати, так це те, що у своєму дитячому розвитку Леся Українка значно перевершувала ровесників в інтелектуальній, жіночій зрілості, свідченням якої є

дитяча фотографія поетеси, де вона по-сестринському обіймає свого брата Михайлика.

З. Фрейд у «Трьох нарисах з теорії сексуальності» доходив висновків: «Здебільшого рання сексуальна зрілість йде паралельно із передчасним інтелектуальним розвитком; як така вона трапляється в історії дитинства найбільш визначних і здібних індивідів; тоді вона, очевидно, не діє так патогенно, як у тих випадках, коли вона появляється ізольовано» [6, 96]. Дитина, яка залишилася без підтримки внаслідок раннього відокремлення від матері, шукає психологічну опору, притім спішить від одного об'єкта до іншого.

Таким чином, у ранньому віці Лесі Українки едіпів комплекс відверто набуває «еротичну симетрію» позитивної фази чоловічого і жіночого начал як пояснення любові в перенесенні на маскуліність. У листуванні з О. Кобилянською розігрувалось не тільки «зживання едіпових комплексів», але й інсценізація нереалізованої «любовної моделі сім'ї».

Л. Мірошниченко у праці «Над рукописами Лесі Українки. Нариси з психології творчості та текстології» доходить висновків, що інтимна кореспонденція для обох письменниць була своєрідною формою психотерапії. Н. Зборовська в есе «Моя Леся Українка» оцінює листування письменниць як поетичну пристрасть, у якій є важливими бажання, мрії, фантазії, а не їхнє реальне втілення як таке. Притім слушно зауважує: «У залежності від того, в яку сторону ми зсуваємо розмову – у сторону сексуальності (або тіла) чи у сторону любові (або духа) – ми отримуємо різне уявлення про „загадкове” листування Лесі Українки з Ольгою Кобилянською...» [2, 74].

«Сліпець» Лесі Українки й О. Кобилянської – це своєрідний палімпсест душі митців на тлі своєї епохи. Вони є своєрідним „діалогом” і «відповіддю» сучасникам стосовно „тілесності” їхньої любові, яка за своєю суттю між ними неможлива, бо вони «сліпі», а отже і недоторкані до неї. Таке розуміння дає можливість адресату відійти від рецептивного поглинання вербально-емоційних епістолярних висловлювань письменниць. Хто не збагнув їхнього мовчання – не зрозуміє і слів. «Зрячі» люди в художній містифікації стають символом душевного

розладу і хаосу безодні, а «сліпі» – рожевими передвісниками сонця.

У діалогічному задзеркаллі однойменних творів Лесі Українки та О. Кобилянської земна екзистенція набуває майже космічного виміру: вічне коло народження і смерті, темряви і світла. Наприклад, архетип сонця несе символічно-діалогічне навантаження, персоніфікуючи внутрішній невидимий світ героїв, їхні найтонші вібрації душі: «святе сонце» (О. Кобилянська) – «світло без сонця» (Леся Українка), «дрібочка сонця» (О. Кобилянська) – «ішов шукати світла» (Леся Українка), «давній звичай сонця» (О. Кобилянська) – «погодитися з ніччю» (Леся Українка), «слухом сонця і світла схопити» (О. Кобилянська) – «світло намучить очі» (Леся Українка). Але, звісна річ, таке порівняння є лише вторинним розгортанням вербального явища. І тут можемо поставити ключову проблему, на яку вказував Ж. Лакан: до якої реальності відсилає нас значення? «Звідси випливає та абсолютно очевидна в нашому досвіді і чудово відома лінгвістам істина, що будь-яке значення відсилає нас завжди до іншого значення» [4, 323].

Тому логіко-символічна схема смислових відношень образів-символів у художньому діалогічному задзеркаллі обох письменниць – це насамперед світ ідей, духовних цінностей, напружень, переживань і віддалені в мріях ідеали.

Так у психологічному етюді «Сліпець» Лесі Українки розповідь ведеться від першої особи. Головний герой у внутрішньому монолозі оповідає, що здебільшого люди вважали його сліпим. Насправді усе було навпаки. Але біда в тому, що він міг дивитися на сонце лише крізь окуляри, які спотворювали реальні барви світу. А коли знімав скляні скельця – відчував нестерпний біль. Згодом стає зрозуміло, що окуляри – символ захисних механізмів його чутливої творчої душі, а сонце – людської і Божої правди.

Автор з усією ясністю дає збагнути: існування під тягарем власної праведності поза «Істиною, Шляхом і Життям» не заслуговує того, щоб називатися людині зрячою взагалі. Справжнє життя починається лише тоді, коли воно проникає у світ Любові й

розкривається у всій своїй повноті. На жаль, люди, будучи здоровими і зрячими, не бачать цієї істинності речей, бо надто їх отілеснює і матеріалізує буденна суєта. «Саме у сфері задоволення, особливо сексуального задоволення, – як писав Г. Маркузе, – людині належить проявити себе вищою істотою, приналежною вищим цінностям: сексуальність була зведена в достоїнство любові» [5, 215].

Далі внутрішній монолог психологічного етюду «Сліпець» сповільнюється сюжетним розвитком подій. Герой їде в лікарню, де спізнався із хворою сліпою дитиною, що «зроду сонця не бачила», але володіла надзвичайним музичним даром. Між ними точаться розмови, що виявляють необхідність пізнати суть християнської любові мовами різного вікового ступеня розвитку людини. Симптоматично, що Леся Українка не називає стать дитини, у художньому задзеркаленні психологічного етюду не важко розгледіти душу авторки із незапам'ятних років її дитинства – на лоні природи Полісся.

У композиційно-сюжетному заломленні дізнаємось і про медсестру, що доглядала в лікарні ліричного героя. І тут авторка повністю розкриває свої стосунки дружньої любові з О. Кобилянською, яка була для неї правдивою сестрою милосердя. «О, вона була справжня сестра для мене, лагідна, ніжна, тиха. Її музикальний голос помагав мені думати (вкупі з моєю товаришкою-дитиною), що для людей досить тільки „слухати“: її тонкі, гладенькі, немов шовкові, руки давали мені ілюзію, ніби я „бачу“ їх аж до самого дна душі» [8, VII, 198].

Своєрідна „дотикова” логотерапія, що розігрується між адресатом і адресантом, є непогрішимою інстанцією нашого втраченого раю душі. Метамова твору витримана в символічній тональності: прагнення людини звільнитися від замкнутого коловороту первородного гріха. І таким чином дається можливість збагнути, що стосунки обох письменниць слід сприймати не як зрима любовне перенесення, а невидиму для очей любов у перенесенні, яка виходить за межі матеріального (тілесного) розуміння. Тому ліричний герой промовляє: «Я ж і тебе н е б а ч у, моя сестро прекрасна, але я чую тебе, і, певне,

тим я люблю тебе більше, ніж всі товариші твої» [8, VII, 200]. Отже, в такому літературному баченні образів-символів простежуємо чіткий механізм любовних відносин між автором і героями, що фіксують у монологічній та діалогічній тканинах твору розуміння степеня «норми».

Ліричний герой Лесі Українки із психологічного етюдю «Сліпець» як добрий лікар простягає руку допомоги сліпцеві з однойменного твору О. Кобилянської, що нічого не знав, крім приниження, горя і болю: «Я опускаю безпомічно голову на груди. Понураючи у душу свою, щоби слухом сонця і світла схопити, хоч я знаю, що ще ніякий сліпець світла душею не спіймав, то й я його не спійму!» [3, 462]. На протигагу песимістичним помислам головного героя Кобилянської Леся Українка формує цілком гуманістичну установку, в якій відхиляється від ієрархічної диспозиції „здорової” (зрячої) та «хворої» (сліпої) людини. Таким чином письменниця метафорично ставить проблематику хворобливої спадковості індивіда. І розкриває її цілком у дусі клінічного долеаналізу Л. Сонді, який стверджував, що закони спадковості у людей не детерміновані так чітко, як у тварин, із тієї простої причини, що завдяки силі свого духовного життя індивід здатний стримати її прояв або навіть подолати. Тому ліричний герой Лесі Українки бере «колючий костур» і викидає його з надією на майбутнє повноцінне життя.

Л. Сонді усвідомлює долю людини при всій її залежності від соціально-культурного середовища як відповідне завдання і місію. «Доля – це „сукупність усіх екзистенційних можливостей людини, яка визначається факторами змушування (спадковістю, інстинктивною природою, соціальними і ментально-ідеологічними факторами) і вільною долею (Я і духом). Зневолення і свобода разом творять долю індивіда» [7, IV, 471].

Леся Українка у психологічному етюдю «Сліпець» вказує на існування духовних законів у нашому житті: вони такі самі незмінні, як і фізичні, бо світ поділений на дух та матерію. Архетип сонця, якому письменниця надала особливого значення, – це світло надії, що є потойбічним інтимним коренем віри люблячого людського серця. Тому категорія «незрячості» у релігійно-етичному вияві перетворюється у домінуючу тенден-

цію творчого мислення ліричного героя, зумовлюючи сюжетну цілісність твору. Ця індивідуальна авторська особливість інтелектуально-душевної віри в незламний дух людської доброти, його гармонійне співжиття із природою і проста закоханість у красу мистецтва, а також бездоганне володіння розміреністю художньо-поетичної форми вислову стали діалектикою українського неоромантизму.

У діалогічному задзеркаллі психологічного етюду «Сліпець» Лесі Українка крізь віковічні виміри простору і часу намагалася духовно навернути своїх нащадків сестринською любов'ю, яка в особистому житті причастилася теплотою серця О. Кобилянської. А щоб збагнути жертвну жіночу любов письменниці, недостатньо в компетентній премудрості віртуально перенестися в її духовний світ чи пройтися мальовничими краєвидами її батьківщини. Потрібно увнутрішнитися в добрі глибини свого Я, духовно оздоровитись і прийняти цілющі ліки Ісуса Христа.

Узагалі психологічний етюд «Сліпець» Лесі Українки дихає не тільки запалом любові, але й зрілою мудрістю, виразністю внутрішніх бажань великої особистості, космічною проникливістю ідей, інтуїтивним передбаченням майбутнього в духовному світі людини. Експресія любові, неоромантичний політ думки, її історіософсько-символічна глибина, індивідуальна психологізація — усе це розкриває археологію художнього слова письменниці.

Життя і творчість Лесі Українки стає чистим дзеркалом вистражданої любові до світу, і хто дивиться на нього глухими вухами, а слухає сліпими очима, той патологічно вдивляється не на „оголене” зображення письменниці, а на своє власне. Чи не є це «бісексуальною», «лесбійською» проекцією певного середовища людей сучасності, що вимирає у своєму духовно-національному існуванні, на звичайні особистісно-інтимні порухи душі письменниці, яка не зазнала теплоти любові в своєму житті й не зазнає — і після смерті?! Чи не про таких закулісних «літературознавців» і газетярів говорив апостол Павло: «Видав їх Бог у пожадливість їхніх сердець на нечистість, щоб вони самі знеславили тіла свої» [1 Рим., 1: 24].

Література

1. Біблія (книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту).
2. Зборовська Н. Моя Леся Українка : есей / Н. Зборовська. – Т. : Джур, 2002. – 228 с.
3. Кобилянська О. Твори : в 2 т. / О. Кобилянська. – К. : Дніпро, 1983.
4. Лакан Ж. Семинари. – Кн. 1 : Работы Фрейда по технике психоанализа (1953/54) / Ж. Лакан. – М. : ИТДГК «Гносиз»; Логос, 1998. – 432 с.
5. Маркузе Г. Эрос и цивилизация / Г. Маркузе. – М. : Ермак, 2003. – 318 с.
6. Психоанализ детской сексуальности / З. Фрейд, К. Абрахам, К.-Г. Юнг и др. ; под ред. В. Лукова. – СПб. : Союз, 1997. – 223 с.
7. Сонди Л. Судьбоанализ / Л. Сонди // Энциклопедия глубинной психологии : в 4 т. – М. : MGM-Intern, 1998–2004.
8. Українка Леся. Збір. творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979.
9. Ференци Ш. Тело и подсознание. Снятие запретов с сексуальности / Ш. Ференци. – М. : Nota Bene, 2003. – 592 с. – (Класика психоанализа).
1. Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм. – 2-е изд. – СПб. : Азбука, 2002. – 224 с.

Печарский А. Леся Украинка и современность: в диалогическом зазеркалье психологического этюда „Слепец”.

Исследуется проблема аморинистики и эдипова комплекса в психологическом этюде „Слепец” Леси Украинки, написанный как отзыв на одноименное произведение О. Кобылянкой. Методологический инструментарий охватывает достижения богословского и психоаналитического подходов в сфере психологии творчества, в частности интерпретации З. Фрейда, Ш. Ференци, Э. Фромма, Ж. Лакана и др.

Ключевые слова: эдипов комплекс, проективная идентификация, перенос, терапевтический альянс, образы-символы, „диалогические произведения”, современность.

Pecharskyi A. Lesia Ukrainka and Contemporaneity: in Dialogic Mirror of Psychological Etude “Blind”.

The article is devoted to the problem of amorynistics and Oedipus complex in a psychological essay “*Blind*” by Lesia Ukrainka, written as a comment on the eponymous work by O. Kobylanska. Methodological toolkit includes the gains of the theological and psychoanalytic approaches in the

field of psychology of creativity, particularly interpretations of Z. Froyd, Sh. Ferenchi, E. Fromm, J. Lacan.

Key words: Oedipus complex, project authentication, transfer, therapeutic alliance, appearances-characters “dialogic works”, contemporaneity.